

Çevre Alanında Halkın Katılımı

Dr. Pervin Dedeler BEZİRCİ*

Özet

Gerek bireysel olarak, gerekse örgütlenme yoluyla çevre alanında kararlara, uygulamaya ve denetime halkın katılımının, bu alanda etkili bir çevre korumasının gerçekleşmesi bakımından oldukça önemli olduğunu vurgulayan bu makalede, çevre alanında halkın katılımı konusuna açıklık getirilmeye çalışılmaktadır.

Abstract

Public Participation in the Field of Environment

In this article how individual and organised public participation on decisions, controls and implementations in the field of participation are important for an effective environment policy is emphasized and also public participation in the field of environment is analysed.

Giriş

Çevrenin korunmasının tüm canlılar ve insanoğlu için yaşam kaynaklarına özen gösterilmesinin, doğa ve kültür mirasının yaşatılması ve geliştirilmesinin, insanoğlunun refahı ve toplumların geleceği için temel bir insan hakkı olduğu gerçeği yıllar önce uluslararası platformlarda kabul edilmiştir. Bu noktada, örneğin çevre hakkı yada kentli hakları gibi kavramlar UNESCO'nun insanlar arası dayanışma gereği, garanti altına alınmasını öngördüğü ve "üçüncü kuşak dayanışma hakları" olarak adlandırıldığı yeni insan haklarından biri olmuştur.

Ancak, sağlıklı dengeli bir çevrede yaşama hakkı olarak açıklayabileceğimiz çevre hakkı kavramının temel insan haklarından biri olduğunun kabulüne rağmen, çevresel değerleri ve yaşamı hedef alan uygulamalar, yatırımlar, politikalar devam etmektedir. Bu kapsamda, çevre sorunlarına toplumsal olarak duyarlılık göstermek, bilinçli bireyler ve toplum yaratabilmek için öncelikle konunun önemini kavramak gerekmektedir.

Çevrenin en önemli konusu insandır. Çevreyi koruyucu, çevre kirliliğini önleyici, çevreyi geliştirici tüm çabaların amacı, insanların ve gelecek kuşaklarının rahat, huzur içinde sağlıklı bir çevrede yaşamalarının sağlanmasıdır. Durum böyle olunca, çevre konusunda başarılı sonuçlar alınması, büyük ölçüde halkın katılımına bağlı olacaktır¹. Katılım demokrasinin vazgeçilmez bir gereğidir ve bir yaşam biçimidir². "Tartışma götürmez bir gerçek vardır. Bu da, çevreci bireylerin, grupların ve örgütlerin çevrenin korunmasındaki önemli rolüdür"³. Toplumsal bir çevre duyarlılığı ve bir çok alanda olması gerektiği gibi, çevre alanında da oluşması gereken halk ka-

tılımı, sorunların çözümünde her şey olmamakla birlikte önemli ve ciddi bir başlangıç noktasıdır. Ne var ki "yurttaşlık bilinci yüksek bireylerin bile karar süreçlerine katılabilmeleri, katılma yollarının kendilerine açık bulundurulmasına bağlıdır"⁴.

Genel Olarak Halkın Katılımı

Vatandaşların ya da örgütlü grupların çevre hakkını kullanması, ancak çevreye ilişkin bilgiye ulaşması ve çevreye ilişkin karar alma sürecine etkin olarak katılması ile olanaklıdır. Katılım çevreyi kirletmeme gibi bir takım yasaklara uyma şeklinde pasif olarak değil, siyasi katılımın en ileri kademesi olan eylemle ve aktif tutum sergileyerek mümkün olacaktır⁵. "Geniş anlamıyla katılım, bireylerin çevresel yönetim sürecinde rol oynamaları etkide bulunmaları ve böylelikle kendi yaşamlarını şekillendirecek bu süreci yönlendirmeleri demektir"⁶. Görüleceği gibi bu tanım hem katılacak faaliyetler hem katılım şekilleri bakımından oldukça kapsamlıdır. Çünkü öncelikle, yönetim süreci kavramı, hem plan ve politikaları oluşturulup hukuki düzenlemelerin yapılması hemde kararların alınmasını ve bunların uygulanmasını içine almaktadır. Hatta çevre sorunsalının evrenselliği dikkate alınırsa yönetim süreci kavramının ulusal düzeylerle sınırlı kalmadığı uluslararası çevresel politikaların oluşturulması ve uygulanmasının da buna dahil olduğu söylenebilir. Katılımı uluslararası alana genişletme çabaları da bu yüzden varolduğu gibi, hükümet dışı kuruluşlara, uluslararası çevresel etkinlikler bakımından, bazı katılım olanakları tanınmaya başlanması da aynı nedenden kaynaklanır⁷.

* İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Avrupa Hukuku Araştırma ve Uygulama Merkezi

1 Halil Ünlü, *Yerel Yönetim ve Çevre*, İstanbul, IULA-EMME, 1991, s.77.

2 Sadun Emrealp, Selahattin Yıldırım, *Yerel Yönetimde Başarının Yolları*, Ankara, Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı ve İstanbul, IULA-EMME, 1993, s.19.

3 Nüket Turgut, *Çevre Hukuku (Karşılaştırmalı İnceleme)*, 2.bs., Ankara, Savaş Yayınevi, 2001, s.268.

4 Ruşen Keleş, "Çevre, Yurttaşlık, Sorumluluk", *İnsan Çevre Toplum*, 2.bs., Ankara, İmge Kitabevi, 1997, s.420.

5 Burhan Kuzu, *Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı (Çevreye Bir Kamu Hukuku Yaklaşımı)*, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1997, s.341.

6 Nüket Turgut, "Çevre Hukukunda Çevreci Örgütlere Tanınan Olanaklar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.45, S.1-4, 1996, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1998, s.109.

7 Turgut, *Çevre Hukuku...*, s.280.

Çevreyi koruma tedbirleri sadece birey ve gruplar için değil herkesin çıkarları için alınmaktadır ve bu tedbirlerin yerine getirilmesi herkese bunları kabul edip uygulama sorumluluğunu yükliyor, o halde halkın bu süreçte sesini duyurma imkanına kavuşturulması gerekir. Sesini duyurma hem devletin çatışan çıkarlar arasında denge sağlamaya yönelik politikayı belirlemesi aşamasında hem de bunun uygulanışında geçerli olmalıdır. Bu tür bir katılımın, çevre sorunlarının karmaşık ve çok yönlü karakterinin daha iyi ve objektif şekilde ortaya konulabilmesine ve buna bağlı olarak belirlenecek tedbirlerin daha tutarlı ve etkili olmasına yapacağı önemli katkı nedeniyle önemi büyüktür. Kaldı ki, katılım çevre sorunları ile birlikte yeni çıkmış bir yöntem olmayıp, klasik demokrasi kavramının teorik olarak özünde mevcut bulunan ve ideal plandan pratiğe aktarılmasının yolunu açan bir araçtır. Doktrinde “katılma demokrasi” olarak isimlendirilen bu yöntem yani, hukuki düzenlemeler yoluyla değişik katılım yollarını halkın hizmetine açma düşüncesi, milletlerarası platformda da muhtelif kongrelerde dile getirilmiş, bu alanda örnekler ve raporlar sunulmuştur⁸.

Haber Alma Hakkı, Katılma Hakkı ve Başvuru Hakkı

Çevre ve Gelişme Üzerine *Rio Bildirgesi*, ilke 10'da şöyle denilmektedir: “Çevre sorunlarının en iyi çözüm tarzı, ilgili bütün yurttaşların, uygun düzeyde katılımını sağlamaktır. Ulusal düzeyde her birey, kamu makamlarının sahip olduğu çevreye ilişkin topluluk içerisinde tehlikeli madde ve faaliyetler dahil- haberlere, (informations) uygun yollarla ulaşabilmeli; karar alma süreçlerine katılabilirdir. Devletler, enformasyonları kamunun tasarrufuna sunarak onun duyarlılığını ve katılımını kolaylaştırmalı ve cesaretlendirmelidir. Yaptırım ve onarımları kapsamına alan adli ve idari davalara etkili bir giriş sağlanmalıdır”.

Bu ilke, üç hakkı öngörmektedir: haber alma hakkı, katılma hakkı ve başvuru hakkı. Bunlar çevre hakkını⁹ gerçekleştirme araçlarıdır. Usule ilişkin haklar olarak adı geçen enstrümanlar, çevre hakkının kullanılması ve uygulamaya konmasında ön koşullardır.

Dünya ölçeğinde doğrulanmış olan usuli (prosedürel) hakların işlevi, çevrenin özellikle önleyici önlemlerle, iş isten geçmeden önce korunmasıdır. Öncelikle çevre üzerinde etkiye yol açmaya elverişli tasarı, program ve planlardan halk haberdar edilmelidir (I). Sonra, halk ve ilgililer, düşünce ve kanaatlerini açıklayabilmeli; hatta bu konuda alınacak kararlara katılabilirdir (II). Başvuru hakkı ise, sadece çevre üzerinde olumsuz etkisi olan işlem ve eylemlere karşı değil, haber alma ve katılma hakkı ihlallerinin giderilmesini kapsamına alır (III).

Haber alma hakkı, uluslararası bildirelerden ulusal yasalara uzanan çevreye ilişkin bir dizi belgede giderek

somut ve ayrıntılı şekilde düzenlenmektedir. Ancak, vatandaşlarda çevre bilinci oluşmamış ise, hukuk kurallarının etkisi sınırlı kalır. Bunu aşmak için çevre eğitiminin önemi vurgulanmalıdır.

Haber alma hakkı veya gerçekleri öğrenme özgürlüğü, çevre sorunları bakımından çok önemli bir işlev üstlenmekte, bir önkoşul özelliğini kazanmaktadır. Çevre alanında, kamu makamları yanında, özel kuruluşların gerçekleştirecekleri girişim ve yatırım tasarıları da bilgilendirme hakkı kapsamına girmektedir. Çevreyi tehlikeye sokma riski bulunan veya bozacak nitelikte olan program ve projelerin kamuoyuna duyurulmasını, bunların olumlu ve olumsuz yönleriyle tartışılmasını, alternatif görüşlerin ortaya konmasını, gerekirse önleyici önlemlerin alınmasını sağlar. Haberdar etme, kişi ve gruplara çok geç kalınmadan müdahale olanağını tanır. Aksi halde, iş isten geçtikten sonra onarıma gidilmesi veya eski duruma getirme çabasının sonuç vermesi çok güç veya olanaksızdır. Gerçekte çevre ancak önlemlerle korunabilir.

Enformasyon hakkı, özgürlükler hukukunda iki biçimi kapsamına alır. Biri, herkese, kendini ilgilendiren bilgileri tanıma olanağı veren bireysel özgürlük; öteki, genel bilgi ve belgelere giriş sağlayan toplu özgürlük. Çevre konusunda enformasyon hakkı ikinci varsayım için geçerlidir. Bilme hakkı veya çevre politikalarının saydamlığı (ekolojik glasnost), modern çevre hukukunun temel ilkelerinden biridir¹⁰.

Kuşkusuz ideal olan durum “Kararların Alınması” ve “Uygulanması” aşamalarının birbirini tamamlamasıdır. “Konuya hem çevre hukukunun amacı ve önleyicilik ilkesinin gerçekleştirilmesi bakımından hem teknik anlamıyla yaklaştığımızda bunlardan asıl önemli olanın ilk aşama yani çevresel karar alım sürecine katılım olduğunu görürüz. Ancak uygulama aşamasının, ilk bakışta sanıldığı gibi, yalnızca alınan kararlar doğrultusunda hizmetin yerine getirilmesinden ibaret olmadığı, başvuru yoluyla idarenin ve yargının faaliyet süreçlerini yönlendirmenin de bu çerçevede yer aldığı düşünülürse aşamaları ve konuları birbirinden tamamen ayırmanın o denli kolay olmadığı görülür. Kaldı ki esasen ilk aşamada katılım sağlanmış ve plan, politika ve kararlar katılanların görüşleri çerçevesinde oluşturulmuşsa, uygulamadaki katılım, yapılacak hizmette rol alma şeklinde gözükecek ve genelde bir sorun çıkmayacaktır. Ancak, ilk aşamada katılım çeşitli nedenlerle sağlanmamış ya da sağlanmakla beraber görüşler kararlara gerektiği gibi yansıtılmamışsa, bu kez, bireylerin bu kararların uygulamaya geçirilmesi faaliyetlerine yönelik olarak idari ve yargısal başvuru yoluyla ya da aşağıda belirtilecek tepki yollarıyla etkide bulunmak istemeleri kaçınılmaz sonuç olacaktır. Bu nedenle çevre hukukunda katılım ilkesinin, düzenlemelere de yansıtılan, asıl anlamı bireyleri kararların alınmasına dahil etmek olmakla birlikte, bu noktanın he-

8 Kuzu, a.g.e., s.341-342.

9 Ayrıntılı bilgi için bkz., Metin Topçuoğlu, *Çevre Hakkı ve Yargı*, Ankara, T.Ç.V. Yayınları, 1998, s.43.

10 İbrahim Ö. Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, 3.bs., Ankara, İmge Kitabevi, 1996, s.94-95.

men arkasından ve bunu anlamlı ve etkili kılabilmek için onlara idari ve yargısal başvuru olanakları tanıma konusunun da ele alındığı görülür.

Başvuru şeklindeki katılım olanaklarının sağlayacağı yarar açıktır; genelde kendi kamusal gücünün ayrıcalıklarını korumak arzusunun bir idare yurttaşların katılımını engelleyici girişimlerde bulunabilir. Oysa faaliyetlerinin yargı önüne getirilerek hukuki açıdan denetleneceğinin bilincindeki idare yurttaşların katılım aşamalarındaki görüşlerini dikkate almamaları edemez. Böylece yargı yolu dava edilme korkusunun bürokratları katılım yollarını çalıştırmaya itmesi nedeniyle, diğer katılım yollarının garantisini oluşturmaktadır. Ancak, yargı yoluyla etkide bulunmanın da, tek başına ele alındığında, çevresel menfaatlerin gerektiği gibi korunması için yeterli olmadığı, çünkü uyumsuzluk mahkemeye götürüldüğünde artık alternatifler önermenin söz konusu olamayacağı görülür. Böylece katılımın geniş anlamına dahil olan aşamaların birbirini tamamlaması asıl olmakla birlikte, çeşitli ülkelerin uygulamalarında, bunlardan birinin etkisiz olmasına bağlı olarak diğerine ağırlık verilmesi durumlarıyla karşılaşılmaktadır¹¹.

Çevresel konularda halkın katılımına ilişkin değinilmesi gereken diğer önemli bir uluslararası belge de "Çevre Konularında Bilgiye Erişim, Karar Vermeye Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi"dir. Sözleşme, Birleşmiş Milletler, Avrupa Ekonomik Komisyonu (AEK) çerçevesinde hazırlanmış ve 25 Haziran 1998 tarihinde Danimarka'nın Aarhus kentinde imzaya açılmıştır. Bu nedenle Sözleşme, kısaca "Aarhus Sözleşmesi" olarak anılmaktadır. Halkın karar alma sürecine katılımı ve yargı hakkını düzenleyen oldukça güncel ve demokratik açılımlar sunan bu uluslararası sözleşmenin amacı ve içeriğini özetlemeye çalışalım:

Aarhus Sözleşmesi, 40'a yakın ülke tarafından imzalanmış durumdadır. Bu ülkeler arasında; Makedonya, Ermenistan, Azerbaycan gibi ülkelerin yanı sıra Avrupa Birliği ülkeleri, ABD ve Kanada gibi ülkeler de mevcuttur. Sözleşmeyi imzalamayan belli başlı ülkeler arasında Türkiye, İsrail ve Yugoslavya bulunuyor.

Sözleşmenin amacı, herkesin çevreyle ilgili bilgilere ulaşma, çevre ile ilgili konularda karar alma sürecine katılma ve yargı yoluna başvurma hakkının güvence altına alınmasıdır. Bu amaca ulaşmak için taraf devletler, çevre ile ilgili verileri derleme ve bu verileri dileyen herkese sunmakla yükümlüdür.

Sözleşme gereğince, bilgiye erişim, karar almaya halkın katılımı ve yargıya başvurma hakkını herkes kullanabilecektir. Bu hakları kullananın herhangi bir menfaatinin bulunması gerekli değildir. Hakkı kullanmak isteyenler, gerçek kişiler olabileceği gibi, tüzel kişiler, örgütlü gruplar ya da gönüllü yurttaşlar olabilir. Hakkı kullan-

mak isteyen gerçek kişi ya da örgütler, vatandaşlığı, ikametgahı, oturduğu yer neresi olursa olsun bilgiye erişim, karar almaya katılım ve yargıya başvurma hakkını kullanabilecektir.

Sözleşme ile herkes yalnızca idarenin değil, idare benzeri kuruluşların elindeki bilgiye erişim hakkına da sahiptir. Merkezi ve yerel idarenin yanı sıra çevre ile ilgili işlev gören ya da idari görevleri yerine getiren gerçek ve tüzel kişiler ile Sözleşmeye taraf olacak bölgesel örgütlerin elindeki bilgiden söz edilmektedir.

Hava, su, toprak, doğal alanlar gibi çevre öğeleri ile bu öğeleri etkileyen enerji, ses, radyasyon vb. gibi etkenler, çevreyle ilgili politikalar, yasama işlemleri, idari kararlar, plan ve programlar kısacası, çevreyle ilgili her türlü bilgi, bu hakkın konusunu oluşturmaktadır.

Sözleşmede, uluslararası ilişkilerin gizliliği, ulusal savunma, kamu güvenliği, özel yaşamın korunması ve gizliliği, ticari ve sınai sırlar, yargılaması devam eden ceza soruşturmaları gibi nedenlerle bilgiye erişim hakkına istisnalar getirilmiştir.

Sözleşmeye taraf devletler, çevreyle ilgili bilgiye erişim hakkının kullanılmasının kolaylaştırılması için; kamu görevlilerinin çalışma saatlerinin düzenlenmesi, bilgi ve belgelerin incelenmesi için makul yerlerin hazırlanması, bilginin hangi makamın elinde olabileceği konusunda halkın bilgilendirilmesinin sağlanması, kamu görevlilerinin hakkın kullanımı konusunda yardımcı olacak şekilde organizasyonu vb. yükümlülükleri yerine getireceklerdir. Sözleşmeye taraf devletlerin ödevi, pasif bilgiyi yani istenen bilgiyi sunmaktan ibaret değildir. Devletler, aktif bilgiyi, yani herhangi bir istem olmaksızın çevreyle ilgili bilgiyi kamuya açmakla yükümlüdür. Sözleşmeye taraf devletler, aktif bilgi sunum yükümlülüğü kapsamında;

- a) Çevreyle ilgili bilgileri derleyecek ve güncel halde bulunduracaktır,
- b) Çevreyi önemli ölçüde etkileyen mevcut ya da tasarı halindeki etkinliklerle ilgili zorunlu bilgilendirme sistemi kuracaktır,
- c) İnsan sağlığı ve çevreyi etkileme olasılığı bulunan insan ürünü ya da doğal nedenlere ilişkin idarenin elindeki bilgiyi derhal kamuya duyuracaktır,
- d) Kendi ülkesinde çevre üzerinde etkisi olacak üretim yapan işletmeler ve bunların ürünlerine ilişkin bilgiyi kamuya duyuracaktır.

Aktif bilginin sunumu için Sözleşmeye taraf devletler, çevreyle ilgili bilgi ve verileri elektronik ortama aktarmakla yükümlüdürler. Elektronik ortamda; % çevre kalitesi ve çevre üzerindeki baskılara ilişkin hazırlanacak ve Sözleşme sekreteriyasına iletilecek düzenli raporlar, %0 çevreyle ilgili ulusal her türlü düzenleme ve idari

11 Turgut, *Çevre Hukuku...*, s.281-282.

kararlar, %0 ülke ölçeğinde düzenlenmiş bir kirlenme envanteri ile çevreyle ilgili veri bankası yer alacaktır.

Sözleşme ekinde yer alan etkinlikler bakımından halkın karar alma sürecine mutlak ve etkin bir biçimde katılımı düzenlenmiştir. Bu düzenlemeyle, halkın çevresel etki değerlendirme (ÇED) sürecine mutlak ve etkili olarak katılımı amaçlanmaktadır. Sözleşmeye taraf devletler, çevreyle ilgili plan, program ve siyasalarını belirlerken ya da hukuksal düzenlemeleri yaparken, halkın görüşlerini belirtmesine olanak tanımakla yükümlüdür.

Bilgiye erişim ve karar alma sürecine katılım hakkının kullanımını engelleyen ya da sınırlayan idarenin kararlarına karşı bir üst inceleme merciine ya da yargıya başvuru hakkı Sözleşme ile düzenlenmiştir¹².

Sonuç

Global vatandaşlık gibi kavramların tartışıldığı günümüzde, çevresel konular halktan ve uluslararası müdahalelerden ayrı tutulamaz. Çevre sorunlarının önemi ve çevrenin korunup geliştirilmesindeki ortak yarardan hareket ettiğimizde, kaçınılmaz olarak halkın yönetim sürecine katılımı ve bu bağlamda demokrasi, vatandaşlık ve temsil kavramlarının üzerinde durulması gereği karşımıza çıkmaktadır. AB Çevre Genel Müdürlüğü Yönetimi Birimi Başkanı Ludwig Krämer' in de belirttiği gibi, bilgiye erişim etkili bir politikanın köşe taşıdır ve halkın desteği olmadan çevremizi korumada başarılı olamayız¹³.

Çevre sorunlarının çözümü ve çevrenin korunup geliştirilmesindeki ortak yarar nedeniyle halkın katılımı konusu özel önem taşımaktadır. Bu katılım yalnızca bireylerin çevreyi kirlenmeye gibi bir takım yasaklara uyma şeklindeki tutumla değil, aynı zamanda katılımın en ileri ve en etkili yolu olan aktif tavır takımlarıyla da gerçekleşebilir. Katılımın gerçekten işlevsel olabilmesi, birçok sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal koşulun bir arada bulunabilmesine bağlıdır.

Çevre sorunlarında önleyici nitelikteki idarî faaliyetler açısından katılımın önemi, bu sorunların karmaşık ve çok yönlü niteliğinin daha iyi ve objektif biçimde ortaya konulabilmesini ve buna ilişkin saptanacak önlemlerin daha tutarlı ve etkin olmasını sağlayacak olmasından kaynaklanmaktadır. Sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı için herkesin demokratik katılımını güvence altına alan idarenin çevreye ilişkin karar ve faaliyetleri üzerinde etkin bir denetim mekanizmasının kurulmasını sağlayacak olan gerekli düzenlemelerin yapılması bir zorunluluktur.

Buraya kadar açıklanan bilgiler ışığında halkın katılımının hedeflerini şu şekilde özetleyebiliriz: Karar vermede, bilgi sunarak şeffaflığı artırmak; potansiyel çevresel etkiler ve bunların düzeltilme önlemleri hakkında faydalı bilgi elde etmek; son yapılacak teklife desteği artırmak (örneğin, planlama sürecine dışarıdan ilgili grupları katarak); çelişkileri önlemek, karar verme sürecinin ileriki aşamalarında halkın itirazlarından dolayı oluşacak gecikmeleri önlemek¹⁴; çevresel olarak kabul edilemez konumdaki projelerin hayata geçmesine engel olmak¹⁵.

KAYNAKÇA

Emrealp, Sadun, Selahattin Yıldırım, **Yerel Yönetimde Başarının Yolları**, Ankara, Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı ve İstanbul, IULA-EMME, 1993.

European Commission, **Environment for European Magazine of the Directorate –**

General for the Environment, "Access to Information", S.14, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 2003,

Kaboğlu, İbrahim Ö., **Çevre Hakkı**, 3.bs., Ankara, İmge Kitabevi, 1996.

Kuzu, Burhan, **Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı (Çevreye Bir Kamu Hukuku Yaklaşımı)**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1997.

Topçuoğlu, Metin, **Çevre Hakkı ve Yargı**, Ankara, T.Ç.V. Yayınları, 1998.

Turgut, Nükhet, **Çevre Hukuku (Karşılaştırmalı İnceleme)**, 2.bs., Ankara, Savaş Yayınevi, 2001.

Turgut, Nükhet, "Çevre Hukukunda Çevreci Örgütlere Tanınan Olanaklar", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.45, S.1-4, 1996, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1998, s.109.

United Nations, Economic Commission for Europe Committee on Environmental Policy, **Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters**, Fourth Ministerial Conference "Environment for Europe", Aarhus, Denmark, 23-25 June 1998.

12 United Nations, Economic Commission for Europe Committee on Environmental Policy, *Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters*, Fourth Ministerial Conference "Environment for Europe", Aarhus, Denmark, 23-25 June 1998.; (Çevrimiçi) <http://www.mem.dk/aarhus-conference/issues/public-participation/ppartikler.htm>, 24.12.2003.

13 European Commission, *Environment for European Magazine of the Directorate – General for the Environment*, "Access to Information", S.14, Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, 2003, s.13.

14 Jan Veeken, Ali Beba, Jan Nuesink, *Halkın Katılımı*, ÇED Çalıştay: Mülki Amirlikler/Belediyeler, Avrupa Birliği ÇED Direktifi ile Çevre Bakanlığı ÇED Yönetmeliği Uyum ve Uygulama Projesi, Ankara, 27 Eylül 2002.

15 John V. Stone, "Risk Perception Mapping And The Fermi II Nuclear Power Plant: Toward an Ethnography of Social Access to Public Participation in Great Lakes Environmental Management", *Environmental Science & Policy*, 4, USA, Elsevier Science Ltd., 2001, s.206.